

INFLUENȚE ORIENTALE ȘI OCCIDENTALE ÎN RUSIA

Aurelia Herda

„Mândria și părerea despre sine sunt europene,
iar evoluția și faptele noastre sunt asiatice.
A.P. Cehov

Rusului îi sunt proprii în mod egal și
sociologia francezului și activitatea practică a
englezului și filozofia întunecată a neamțului.
V.Belinski

Pe stema Rusiei apare imaginea unui vultur bicefal. Această imagine a apărut prima dată în Rusia pe ștampila țarului Ivan al III-lea, alături de imaginea Sfântului Gheorghe. Se pune întrebarea dacă acest însemn este de proveniență bizantină sau vesteuropeană. Emblema vulturului bicefal datează din sec. III î.e.n. Ca ființă mitologică vulturul bicefal se întâlnește în antichitate, cu precădere în Asia. La arabi el apare ca urmare a împrumuturilor din regatele persane. În Bizanț, pasărea cu două capete, în calitate de ornament, devine cunoscută în secolul al XI-lea. Dar cercetătorii au arătat că o astfel de imagine nu aparea ca stemă, căci Bizanțul nu avea așa ceva.

Ca simbol al puterii, vulturul bicefal s-a transformat în stemă în timpul împăraților Imperiului Roman. Cu acest însemn s-a întâlnit Ivan al III-lea la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XV-lea, când purta relații diplomatice cu casa de Habsburg. Țarul rus a înțeles necesitatea unor atribute exterioare, care să întărească puterea Rusiei în fața celorlalte puteri europene. De aici scrierea titlului pe ștampilă în manieră europeană și noua

simbolică asemănătoare celei europene. Nikolai Petrovici Lihaciov scria în această privință: „marele cneaz moscovit vroia să fie egal cezarului și împăratului roman în toate – în titlu, în formularea actelor și în înfățișare¹”.

Ivan al III-lea Vasilievici folosește vulturul bicefal pentru demonstrarea dreptului său de a se numi cezar/țar. Preia anume acest însemn care era folosit de marile curți europene pentru a se afla în rând cu acestea, pentru a deveni egalul lor.

Imaginea vulturului bicefal am văzut că este mult mai veche și provine de fapt din Orient. Ea intră însă în Rusia prin filieră vest europeană, pentru că țarii ruși aveau nevoie de legitimare din partea împăraților Europei de Vest.

În zilele noastre imaginea a primit interpretarea celor două tendințe opuse ale Rusiei: un cap este întors spre Vest, celălalt spre Est, în acord cu problema identității Rusiei.

Aflându-se la mijlocul a două continente, Rusia și-a pus mereu problema apartenenței, a individualității sale. Aparține ea Europei sau Asiei? Influențele sunt, desigur, mixte, cunoscându-se perioade din istoria Rusiei în care aceasta a înclinat mai mult spre Orient sau, dimpotrivă, mai mult spre Occident. Problema pe care filozofi, scriitori sau oameni politici ruși și-au pus-o nu este atât a determinării influențelor, ci a stabilirii unei identități precise: este Rusia o țară europeană sau se încadrează mai degrabă în rândul țărilor Asiei? Și mult mai mult frământă problema viitoarei direcții a Rusiei.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea Rabelais îi enumera împreună pe „moscoviți, indieni, persani și troglodiți”, sugerând includerea Rusiei în sfera orientală sau chiar mitologică. Iluminismul însă va plasa Rusia în cadrul Europei de Est, pe drumul ieșirii din starea de barbarie și îndreptarea moravurilor. În secolul al XVIII-lea, Rusia este inclusă în Europa, dar undeva la hotarul Europei de Est, între Europa și Asia, între civilizație și barbarie².

¹ V.N. Baliazin, A.N. Kazakevici, A.A. Kuznețov, N.A. Soboleva, *Simvolj, svjatyni i nagrady Rossijskoj deržavy*, Olma-Press, Moscova, 2005, p.8.

² Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, Humanitas, București, 2000, p.34.

Conceptul de Europa de Est a fost creat de către filozofii iluminiști. „Europa de Est servea la definirea Europei de Vest prin contrast, așa cum Orientul servea la definirea Occidentului, dar avea și rol de mediator între Europa și Asia”, spune Larry Wolff¹.

Țările Europei de Est au fost percepute de către Europa Vestică ca înapoiate și mai puțin dezvoltate – aceste chestiuni au fost abordate în secolul al XVIII-lea și continuă să structureze modul în care sunt concepute și astăzi aceste țări. De aici și privirea Rusiei „de jos în sus” asupra civilizației vestice, deși o comparație obiectivă a culturii ruse cu a celei vestice nu ne duce la asemenea rezultate. Dar complexul subestimării există, de aici și expresia: „Rusia este țara elefanților”.

Din punct de vedere istoric, Rusia poartă în sine moștenirea a două civilizații dispărute: Bizanț și Hoarda de Aur. De fapt, cultura în Rusia Kieveană s-a format sub influența a trei forțe istorice și etnice: Bizanțul creștin, care așează Rusia în rândul culturii mediteraneene, cultura popoarelor islamice și păgânismul local.

Rusia ocupă un loc distinct între Vest și Est ca centru de interacțiune a culturilor est-asiatice și vest-europene. Cultura funcționează ca factor hotărâtor de apropiere a oamenilor și a popoarelor, a dialogului dintre civilizațiile europene și asiatice.

Termenul de europenizare a fost folosit la început referitor la procesul prin care treceau coloniile Europei. Rusia a fost primul stat care, nefiind colonie europeană, a mers pe drumul europenizării. Rusia are o experiență îndelungată de imitare a Vestului și, în același timp, de respingerea lui.

Criticile radicale aduse lui Petru de către slavianofili și eurasieni considerau că Petru, prin reformele sale, a distrus fundamentul Rusiei. Nici un cuceritor străin nu a reușit în asemenea măsură să distrugă cultura națională, scria unul dintre fondatorii curentului euroasiatic, prințul Nikolai Trubețkoi. Influențele europene din timpul lui Petru I au rămas însă străine poporului rus în mare parte, fiind preluate doar de elita rusă.

Pe de altă parte influențele vestice sunt înțelese ca o necesitate. Pentru a depăși stagnarea culturală acută Rusia avea nevoie de impulsuri din afară. Reformatorul Petru cel Mare este lăudat pentru că a făcut ceea ce era

¹ *Ibidem*, p.23.

imperativ, dacă Rusia vroia să rămână imperiu: trebuia să devină o mare putere europeană. De asemenea, nu existau variante alternative la programul lui Petru, căci Rusia, în urma creștinării sale, a devenit parte inalienabilă a culturii europene.

Să ne întoacem însă la primele influențe, înaintea celor europene.

Din Bizanț vine creștinarea și ideea de „A Treia Romă”, din Bizanț rușii au preluat primele icoane și scrisul. Potrivit cuvintelor lui Sumner, „Bizanțul a adus Rusiei cinci daruri: religia, legea, concepția sa asupra lumii, arta și scrisul”¹.

Rusia a preluat religia din Bizanț, dar nu a fost dispusă să învețe limba clasică a Bizanțului. Serviciul divin se făcea în Rusia în slavona bisericească și nu în greacă. Faptul că puțini au învățat în Rusia Kieveană limba greacă a fost principalul obstacol pentru care Rusia nu a asimilat cultura bizantină în prea mare măsură. Înainte ca Rusia să se înarmeze lingvistic și intelectual, în general, pentru a se expune culturii Bizanțului, Vestul și-a făcut simțită prezența.

Totuși, moștenirea Bizanțului rămâne fundamentală în Rusia Kieveană, în primul rând pe plan religios.

Cuvântul *христианин* (creștin) avea, pe lângă sensul apartenenței la religia respectivă, sensul *житель Русской земли* (locuitor al Rusiei); nu mai târziu de secolul al XIV-lea marea parte a populației Rusiei a primit denumirea de *крестьяне* (țărani), ca variantă probabil a cuvântului *христиане* (creștini)².

Forma de organizare a statului în Rusia este preluată tot din Bizanț – aceea *ideocrație* – unitatea dintre Biserică și Stat; în timp ce în Vest statul este definit cu termenul *nomocrație*, adică stat în care domnește puterea legii (din gr. *nomos* – lege). Filozoful Ceadaev sublinia faptul că Rusia, spre deosebire de statele din Vest, este o „putere ideocratică”, „un mare popor care se organizează în totalitate sub influența credinței în Hristos”; iar în

¹ B.H. Summer, *Survey of Russian History*, Londra, 1961, p.157, *apud* Donald W. Treadgold, *The West in Russia and China. Religious and Secular Thought in Modern Times*, University Press, Cambridge, 1973, p. xxxi.

² I.I. Sreznevski, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*, vol. III, p. 1410, *apud* Vadim Valerianovič Kožinov, *Istorija Rossii. Vek XX (Zagadočnye stranicy istorii)*, <http://kozhinov.voskres.ru/slovo/2.htm>.

ceea ce privește *номократия*, puterea legii, afirma: „Idea legii pentru poporul rus este lipsită de sens”¹. Biserica în Rusia a încercat chiar să obțină supremația asupra Statului, cum s-a întâmplat în timpul patriarhului Nikon, dar în 1721 Petru a subordonat Biserica Statului, abolind complet Patriarhia, prin înlocuirea ei cu o nouă instituție, Sinodul, asemănătoare celorlalte instituții ale statului.

Până în secolul al XVIII-lea influența Imperiului Bizantin asupra Rusiei a fost privită pozitiv, mai târziu a fost larg răspândită aprecierea negativă, în ciuda creștinării Rusiei de către Biserica bizantină.

Problema este însă mult mai complicată. Întâi de toate, există tendința de exagerare a acceptării creștinismului, care ar fi distrus credințele păgâne ale slavilor de răsărit, credințe ce întruchipau originalitatea specifică a Rusiei.

Apoi, Biserica rusă veche de la început a luptat pentru obținerea independenței de sub Bizanț. Un exemplu este *Слово о законе и благодати* scrisă în secolul al XI-lea de către mitropolitul Kievului, Ilarion, în care își exprimă scopurile în dezacord cu cele ale Bizanțului². După 860 Rusia a intrat în conflicte armate cu Bizanțul (atacurile lui Oleg și Igor, apoi al lui Sviatoslav și, în 1403, al lui Vladimir, fiul lui Iaroslav Mudrîi).

Începând cu epoca lui Petru I, Rusia a tins spre Vest, iar Vestul s-a opus dintotdeauna Bizanțului.

Trubețkoi însă apreciază pozitiv influența bizantină: „Fără să se asemene direct cu vreuna din culturile indo-europene, ei (*slavii de răsărit*, n.n.) aveau libertatea de a alege între Vestul romano-germanic și Bizanț, ambele fiindu-le cunoscute prin intermediul moștenirii slave. Alegerea a fost făcută în favoarea Bizanțului și la început a dat rezultate foarte bune. Pe solul rus cultura bizantină s-a dezvoltat și s-a înfrumusețat. Influențele din Bizanț s-au așezat organic și au slujit drept model creațiilor ce foloseau aceste influențe în acord cu psihologia națională.

Așa s-a întâmplat mai ales în sfera culturii spirituale, în artă și în viața religioasă. Dimpotrivă, tot ce a venit din Vest nu s-a așezat organic, nu a inspirat creațiile naționale. Mărfurile din Vest se importau, se cumpărau,

¹ *Apud* Kožinov, *op.cit.*, <http://kozhinov.voskres.ru/slovo/2.htm>.

² *Ibidem*.

dar nu se produceau aici. Meșterii erau chemați aici, dar nu pentru a-i învăța pe ruși, ci pentru a îndeplini comenzile¹”.

Trubețkoi era adeptul principiilor eurasiatice, susținând tăios „Statul rus a fost rezultatul Hoardei tătare”².

Eroarea istoricilor, potrivit lui Trubețkoi era imaginea Rusiei, care, refuzând să mai plătească tribut tătarilor, închisese o paranteză. S-a întâmplat de fapt contrariul - fuziunea dintre Hoardă și Rusia -, Rusia nu numai că a refuzat să mai plătească tribut sub Ivan al III-lea, ci, sub Ivan al IV-lea s-a unit cu Hoarda, pentru propriul profit: „Rusia în vremea lui Ivan cel Groaznic este o Hoardă rusificată și bizantinizată”³.

Influențele europene nu sunt privite cu ochi buni, dimpotrivă: „Oricum ar fi, în epoca europenizării în Rusia nimeni nu se simțea «acasă»: unii trăiau ca sub asuprire străină, alții – ca într-o țară pe care o cuceriseră sau într-o colonie. Politica imperiului petersburghez a fost «antinațională»⁴.

Mongolii au avut control efectiv asupra Rusiei din 1240 până în 1380, anul bătăliei de la Kulikovo, și o nesigură suzeranitate pentru încă un secol, până în 1480, când Ivan al III-lea a refuzat să mai plătească tribut Hanului.

O consecință importantă a impactului tătar asupra întregii societăți ruse, care de obicei se exagerează sau se neglijează, fiindcă este vorba de obiceiuri și de atitudini morale nu prea laudabile, care s-ar fi încetățenit în Rusia (mai ales în moravurile politice ale țării și ale claselor conducătoare), ar fi „metodele asiatice, care presupun folosirea terorii fizice și psihice, a supravegherii societății prin organele de stat și prin numeroși informatori din rândurile populației”⁵. La aceasta se adaugă serviciul de poștă, modul de organizare al armatei și modul de impozitare a populației, rămas în vigoare și după obținerea independenței față de tătari, în 1480,

¹ N.S. Trubețkoi, *K probleme russkogo samopoznaniia: Sbornik statej*, Evrazijskoe knigoizdatel'stvo, 1927, apud Georges Nivat, *Russie-Europe – La fin du schisme; Études littéraires et politiques*, Édition L'Âge d'Homme, Lausanne, 1993, p.273.

² *Ibidem*, p.274.

³ I.R. (Nikolai Trubețkoi), *Nasledie ĭngishana. Vzgliad na russkuju istoriju ne s Zapada, a s Vostoka*. Berlin, 1925, apud Nivat, *op.cit.*, p.274.

⁴ Trubețkoi, *op.cit.*, p. 39, apud Nivat, *op.cit.*, p.276.

⁵ Vladimir Iliescu, *Cele patru crize statale din spațiul rusesc*, „Revista de politică internațională”, nr.3, 2006, p.20.

datorită faptului că populația se obișnuise deja cu acest sistem destul de eficient. În timpul ocupației mongole birul era stâns chiar de către ruși și trimis apoi Hoardei, evitându-se pe cât posibil intrarea directă a tătarilor în teritoriul rus. De aceea nici căsătoriile mixte nu se înregistrau în rândul populației. La curte însă astfel de căsătorii au avut loc chiar dinainte de cucerirea Hoardei de Aur (1238). Trei din zece fii ai lui Iaroslav, nepotul lui Valdimir Monomahul (și, în același timp, nepot al împăratului bizantin Constantin al VIII-lea) s-au unit cu dinastii din est (la începutul secolului al XII-lea) – poloveți și osetini. Mai înainte însă, fii lui Iaroslav cel Înțelept își aleg soții din dinastiile Europei de Vest (Franța, Germania, Danemarca, Norvegia)¹.

Mulți susțineau că dependența de imperiul mongol era rușinoasă și absurdă, în timp ce în Europa de Vest nimeni nu considera rușinoasă dependența unor popoare față de Sfântul Imperiu al Romei.

Bătălia de la Kulikovo a avut loc abia peste jumătate de veac de supunere mongolă (1380). Tuturor le e cunoscut cum cneazul Dimitri Donskoi a primit de la preacuviosul Serghei Radonejski binecuvântarea pentru lupta sfântă: „Mergi împotriva celor fără de Dumnezeu și, cu ajutorul Domnului, vei învinge”... Totuși în vechile manuscrise ale vieții sfântului Serghei s-a păstrat și un cu totul alt răspuns dat la rugămintea cneazului de a-l binecuvânta înainte de lupta cu Hanul Mamai: „ordinea de mult stabilită te împiedică, trebuie să te supui țarului Hoardei”.

Evenimentele din secolele al XV-lea – al XVI-lea sunt privite astăzi de istorici nu ca război cu ceea ce mai rămăsese din Imperiul mongol, ci drept trecere a puterii în mâinile Moscovei. Moscova preia ștabela puterii asupra Eurasiei de la imperiul slăbit și treptat își însușește Hanatele Kazanului, Astrahanului, Siberiei. Doar Hanatul Crimeii, parte a Imperiului Otoman, se păstrează până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Nu victorioasa și mult cântata bătălie de la Kulikovo din anul 1380 a fost decisivă în raporturile ruso-tătare, așa cum se afirmă uneori, ci faptul că Hoarda de Aur se autodestramă, fiind apoi distrusă de hanul Crimeii, Mengli Ghirai, în 1502².

¹ Kožinov, *Istoriya op.cit.*, <http://kozhinov.voskres.ru/slovo/2.htm>.

² Iliescu, *op.cit.*, p.20.

Cucerirea mongolă va întârzia procesul de unificare statală rusă în general, iar pe cel normal, în jurul Kievului, îl va împiedica și îl va favoriza în schimb pe cel neașteptat, în jurul Moscovei. Un rezultat ciudat al dependenței de Hoarda mongolo-tătară este însă unificarea statului în jurul Moscovei. Oricare ar fi fost semnificația dominației mongole la ridicarea Moscovei și la consolidarea Rusiei în jurul noului centru, dominația a constituit o povară continuă pentru ruși. Teroarea originară era frecvent readusă în actualitate, pe scară redusă, când erau omorâți cnejii nesupușii și trimise expediții de pedepsire în orașele și în teritoriile care nu reușeau să plătească birul. Cele două popoare – rus și mongol - continuau să trăiască separat, contactele dintre ele erau minime datorită diferențelor de religie, cultură, structură socială și economică. În contrast cu ceea ce s-a întâmplat în China sau Persia, mongolii nu au impus o dinastie a lor în Rusia. Doreau doar obediență din partea cnejilor ruși și obținerea unui tribut cât mai mare.

Rușii și-au impus dominația în relațiile cu nomazii Asiei cu mult înainte de domnia lui Petru cel Mare. Dar numai procesul de europenizare inițiat de neobositul reformator și lăsat moștenire succesorilor săi i-a făcut pe ruși să privească cu liniște popoarele din stepă. Chiar și Turcia, ultimul mare oponent în sudul Rusiei, a fost definitiv învinsă în războaiele duse de Ecaterina datorită faptului că era „mai puțin modernă” decât Rusia. Rusia nu numai că și-a consolidat teritoriile ocupate din nepopulata Siberie, dar s-a întins și în alte direcții asiatice: Caucaz, Asia Centrală și Orientul Îndepărtat, rușii intrând în contact cu mult mai multe popoare din Asia decât în timpul Hoardei de Aur. Acum însă popoarele Asiei jucau un rol mai puțin important în viața rușilor, atrași mult mai mult de Europa Occidentală.

Ideologia s-a schimbat rapid în pas cu realitatea politică. Reformele lui Petru cel Mare și a celor care l-au urmat au fost probabil decisive în evoluția culturală și intelectuală a Rusiei. Noua orientare a rușilor educați presupunea și o privire complet europeană și mai ales occidentală asupra popoarelor Asiei. Venise rândul rușilor să privească popoarele din orient ca fiind necivilizate. Intelectualii ruși s-au alăturat bucuroși ideologiei generale europene a imperialismului. Apăruse ideea redescoperii și civilizării Orientului, dar și a creștinării acestuia, și anume Rusia era destinată să joace acest rol, așa cum Europa descoperise și civilizase America. Aceste atitudini

și idei imperialiste se răspândesc în Rusia îndeosebi în perioada dintre războiul din Crimeea și Revoluția din 1917¹.

Elitele ruse se identificau cu Occidentul, cu Europa. Aveau puțin timp să privească spre Asia. Atitudinea aceasta este valabilă pentru intelectualii ruși din Iluminism, pentru Alexandru I și pentru sfătuitoarii lui luminați, pentru decembriști, occidentalști, liberali, radicali, majoritatea populiștilor, majoritatea conservatorilor, marxiști, precum și pentru rușii culți în general. Șochează însă faptul că acei intelectuali, ruși precum slavofili sau adepții lui Dostoievski, care se ridicau împotriva Occidentului, împotriva Europei, în numele unei identități ruse distincte, împărtășesc de asemenea o atitudine complet europeană asupra Asiei.

Primul care a întors conștient privirea către Occident a fost Petru I. Unul dintre oamenii de stat din acea epocă, Saltîkov, este primul care a emis leitmotivul tuturor occidentalilor, fie ei reacționari, liberali sau radicali: „Rușii se aseamănă în toate cu popoarele vestice, dar ei au rămas în urmă. Acum ei trebuie să fie îndrumați pe drumul cel bun”².

O dată cu Petru începe occidentalismul reacționar, orientat spre popoarele germanice. Potrivit cuvintelor lui Herzen, Petru este primul „rus neamț”, germanii îi servesc drept model, îndeosebi pentru armată. El se arată împotriva limbii franceze și este ocupat de „prusificarea” Rusiei. Pavel I era încântat ca un copil în timpul mărșăluirilor prusace. Chiar și Alexandru I, romantic pe tron, a urmat principiile germane. Și în timpul lui Nicoale I motto-ul era: Rusia trebuie să fie mai bună decât Prusia, o idealizare a Prusiei.

„Neamțul” devine, din obiect de batjocură, obiect de imitare. Importul masiv din Vest aduce noi forme (modul de organizare a statului sau perucile), noi tehnologii (îndeosebi militare), dar modul de viață rusesc nu se schimbă (Petru avea nevoie doar de roadele civilizației vestice, și nu copacul în care acestea crescuseră. Nici nu avea timp să crească mai întâi copacul, pentru a culege ulterior roadele.) Modelele Europei occidentale

¹ Un susținător al rolului imperialistic al Rusiei era Serghei Witte, ministru de finanțe în timpul lui Alexandru al III-lea, fondatorul Căii ferate transiberiene.

² Walter Schubart, *Evropa i duša Vostoka*, <http://www.ecsocman.edu.ru/ons/msg/165074.html> p.176.

sunt preluate însă superficial și doar în straturile aristocratice. De aici prăpastia dintre *Ruski* și *rossiskii*, dintre popor și imperiu¹.

Pușkin descrie situația în felul următor: „Statul este singurul european în Rusia. Depinde doar de el ca să devii de o sută de ori mai rău și nimeni nu observă asta”. Să devii european era o necesitate, totul se făcea din obligație, și nu din convingere.

Eticheta de la curte a apărut în epoca împăratului Petru I. Elemente ale culturii occidentale au fost impuse de către Petru și nu asimilate de bună voie, când țarul i-a forțat pe boieri nu numai să renunțe la tradițiile și obiceiurile patriarhale, dar să-și schimbe înfățișarea și modul de viață radical. Noi maniere, eticheta, muzica, moda europeană și balurile au invadat Rusia, multe din ele fiind impuse prin decrete de către împărat.

După moartea lui Petru cel Mare aristocrația a copiat în continuare modelul european. Modelul nu era însă copiat în mod absolut, ci completat cu elemente specific rusești. Influența germană începe însă să scadă în curând în detrimentul celei franceze.

În Iluminism, francezii se ofereau ca model țărilor Europei de Est. Voltaire îi scria Ecaterinei îndemnând-o să se inspire din modelul Francez. Prin model se înțelege nu numai organizarea statului, ci și cultura. Pentru Voltaire civilizarea Rusiei era o chestiune de importare a artelor și a meșteșugurilor din Occident: „Acum se află la Petersburg actori francezi și opere italienești. Măreția și bunul-gust au înlocuit în toate barbaria”. În a sa *Istoire a Rusiei sub domnia lui Petru cel Mare*, Voltaire îl arată pe Petru privind înspre „partea noastră a Europei”; Petru „nu vroia să introducă în țara sa nici moravurile turcești și nici pe cele persane, ci pe ale noastre”², referirea se face, desigur, la Europa de Vest.

Mai ales în prima parte a domniei Ecaterinei cea Mare, Iluminismul rus are ca model iluminismul francez. „Despotul luminat” al Imperiului Rus purta corespondență cu filozofii francezi, printre care Voltaire și Diderot. Ea întemeiază trei instituții ce aveau să servească răspândirii educației și Iluminismului în Rusia: Muzeul Ermitaj, Societatea Liberă Economică și Biblioteca publică imperială. Ecaterina cea Mare a ajutat la fundamentarea europeanizării Rusiei din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Ecaterina a

¹ Cf. Geoffrey Hosking, *Rusia. Popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p.7.

² Wolff, *op.cit.*, p.277.

adoptat la scară extinsă limba și cultura franceză. Limba franceză devine limbă de curte și a aristocrației, parte importantă a sistemului de educație al nobililor; eticheta la curte era tot de influență franceză.

Întreg secolul al XVIII-lea rusesc este dominat de procesul cultural de europenizare a elitelor. Procesul a fost înlesnit de crearea de noi instituții educaționale (Academie de Științe, 1725, Universitatea din Moscova, 1755, precum și școli militare și particulare), de crearea unei literaturi naționale moderne urmând liniile europene și de începuturile cercetărilor științifice și descoperirilor. O dată cu preluarea valorilor morale și sociale vest-europene apare și conflictul dintre controlul statului și cererile societății educate pentru liberă exprimare, libertate creativă și nevoia de manifestare a intelighenției. În 1790, de exemplu, Aleksandr Radișcev denunța lipsa de moralitate a aristocrației și a curții imperiale în *Călătorie de la Sankt Petersburg la Moscova*, fiind apoi condamnat pe viață la exil în Siberia.

Tendința Rusiei de a se integra Occidentului este însă mai veche de epoca lui Petru cel Mare. Încă din perioada Rusiei Kievene cneji și apoi țarii ruși au primit apreciativ influențele occidentale în mai multe domenii. În timpul primilor țari, influențele veneau îndeosebi din Anglia și Olanda, țări cu care Rusia avea contacte comerciale.

Țarul Ivan al III-lea se căsătorește cu prințesa Sofia Paleolog, nepoată a împăratului bizantin. Se consideră că Sofia a introdus în Rusia influențe ale culturii bizantine, de fapt, rolul ei este greșit apreciat, căci Zoe trăise în Roma, se convertise la catolicism și nu avea legături cu Bizanțul. Căsătoria lui Ivan nu a servit influențelor bizantine, ci dimpotrivă, trebuie interpretată ca „începutul europenizării ruse”¹, căci a fost urmată de un număr de ambasadori moscoviți în Italia, mai ales la Milano și Veneția. În urma unei astfel de călătorii, în 1475, a fost invitat la Moscova arhitectul italian Aristotele Fioravanti, care a început construirea catedralei Uspenski din Kremlin, precum și alți italieni, care au construit Palatul în fațete în aceeași perioadă. Au urmat apoi contacte cu alte state europene.

În timp ce Rusia este privită de Occident ca o țară aflată la granița dintre barbarie și civilizație, parte a „nou descoperitei” Europe de Est, Rusia privește Occidentul cu sentimente apreciative și este receptivă la influențele

¹ Gheorghi Florovski, *Puti russkogo bogoslovija*, Paris, 1937, p.12, *apud* Treadgold, *op.cit.*, p. 4.

venite din această parte. Doar din punct de vedere politic și religios există reticențe, precum în urma Conciliului de la Florența, din 1439, când Biserica Ortodoxă Greacă fusese de acord să se unească cu Roma. Mișcarea e respinsă de statul moscovit ca eretică, iar cucerirea ulterioară a Bizanțului de către necredincioși este interpretată de statul rus ca o pedeapsă a lui Dumnezeu pentru apostazia Bisericii sale. Din acest moment Bizanțul este privit cu retință. Influențele de aici nu mai sunt bine venite. De asemenea, influențele occidentale sunt prost privite, după ce polonezii catolici și suedezii protestanți se luptă pentru obținerea tronului în Rusia, în momentul stingerii dinastiei Riurik.

*
* *

Mulți istorici au învinuit Imperiul mongol pentru rămânerea în urmă a Rusiei vis-a-vis de Europa de Vest. Dacă mongolii au schimbat întra-devăr cursul istoriei Rusiei, forțându-i pe cnejii ruși să-și îndrepte atenția mai degrabă spre Est decât spre Vest rămâne discutabil, din moment ce atât geografic, cât și etnic Rusia era deja înclinată spre Orient. Oricum, este dificil de crezut că înainte de cucerirea mongolă rușii să-și fi format vreoa concepție clară privind poziția lor între Est și Vest. Un musulman sau un neamț erau priviți probabil cu dispreț egal pe teritoriul rus, deși unul estic, celălalt vestic, amândoi erau barbari, cu înțelesul pe care îl dădeau grecii cuvântului. Abia după răspândirea creștinismului în rândul slavilor de răsărit se pare că s-a format baza pentru următoarele păreri potrivit cărora Rusia era diferită, superioară și opusă Orientului.

S-a încetățenit convingerea că dominația Hoardei de Aur asupra Rusiei a izolat Rusia față de Occident. Chiar dacă mongolii pot fi răspunzători pentru multe aspecte ale vieții în Rusia, precum protocolul oriental de la curtea țărilor, rușii nu au fost izolați de Vest din cauza invadatorilor. Dimpotrivă, tocmai în această perioadă Europa de Vest descoperă Moscovia. Orașele rusești Pskov și Novgorod s-au alăturat Ligii Hanseatice; astfel, negustori și soli ai Europei de Vest au început să vină în număr mai mare decât înainte. Erau mulți europeni din Vest, îndeosebi

artiști, la curtea lui Ivan al III-lea din Moscova (1453-1505) și numărul lor creștea în continuare.

O dată cu creșterea politică a Moscovei are loc și dezvoltarea culturală și, în 1552, și apoi în 1556, Moscova absoarbe Hanatul Kazanului și, respectiv, al Astrahanului, Moscova incluzând astfel o mare populație orientală și, în același timp o nouă cultură și civilizație. Cucerirea Astrahanului aduce Rusia în contact cu Persia, peste Marea Caspică și cu hanatele Asiei Centrale. Astfel, cucerind noi teritorii Rusia, asimilează noi populații orientale, care aduc cu ele propriile obiceiuri și culturi, care devin parte a culturii Rusiei, primind în același timp, și influențele noilor vecini.

După Petru I contactele cu China – după cucerirea Siberiei –, pe de o parte, și cu Imperiul Otoman și Persia, pe de altă parte, au pus Rusia în relație directă cu mari puteri străine. Acest fapt a schimbat atitudinea Rusiei față de Orient, căci își mărisse cunoștințele despre această parte a lumii.

Împăratul Petru I se purta însă în relațiile sale cu Orientul asemeni unui monarh vest-european. Înainte de Petru I existau surse persane care îi numeau pe ruși *uzbeci europeni*. Petru I a schimbat atât de mult caracterul Rusiei, încât, după el, o astfel de numire devenise imposibilă. Petru încerca să înțeleagă Orientul în termenii Europei de Vest. Activitățile de studiere a Orientului întreprinse de Petru fac parte din încercările sale de europenizare a țării, precum deschiderea unui Cabinet de rarități, care a servit mai târziu întemeirii Muzeului Asiatic, sau traducerea Coranului în rusă (nu din arabă, ci din franceză!). Se știe că Petru a trimis nobili în țările Europei de Vest ca să învețe noi meserii, ca să deprină obiceiurile și manierele europene, ca să aducă în Rusia cultura europeană; dar, în același timp, Petru a trimis călugări în China pentru a studia limba chineză și mongolă; a trimis învățați în Persia pentru a studia limbile arabă, turcă și persană. Studiul Orientului nu era însă menit preluării culturilor respective, ci doar servirii intereselor politice și comerciale ale Rusiei cu acele țări și din același imperialism, căci între scopurile celor trimiși în Orient se afla și acela de a propaga credința ortodoxă.

Diferitele popoare asimilate de Rusia nu au influențat atât de mult cultura rusă, cât au fost ele însele influențate. De exemplu, musulmanii din Rusia nu mai păstrează astăzi însemnele culturale ale musulmanilor. Tradiții sociale precum izolarea femeii, purtarea vălului, tabuuri de endogamie și

exogamie, răpirea înainte de logodă au dispărut sau sunt în curs de dispariție.

Concluzia studierii influențelor orientale asupra rușilor și invers, a culturii ruse asupra popoarelor orientale de pe teritoriul Rusiei, în studiu întreprins de Alexandre Bennigsen¹ este următoarea: rușii și-au menținut aerul de cultură superioară culturilor Orientului, ceea ce reprezintă o barieră în calea împrumuturilor reciproce. Rusul îl acceptă pe estic doar cu condiția ca acesta să accepte cultura rusă. Rusul, pe de altă parte, nu se „orientalizează”.

Spre deosebire de revoluția lui Petru, revoluția bolșevică a dus nu la prevenirea separării dintre Est și Vest, ci dimpotrivă. Noul regim a luptat, mai întâi cu ajutorul Armatei Roșii, apoi a terorii staliniste, împotriva europenizării, a exilat sute de mii de adepți ai europenizării și „a închis fereastra către Europa deschisă de Petru”.

Procesul dorit de sovietici este cel opus, de rusificare, de răspândire a culturii ruse în rândul celorlalte popoare și de aici neacceptarea influențelor din sens invers, dinspre Vest spre Est. Trăsătura particulară a epocii sovietice era demonizația propagandistică a Vestului.

Europenizare în limba rusă este tradus prin *вестернизация*, venit din englezescul *westernization*. De aceea influențele de azi, în mare parte de cultură americană, sunt incluse în același proces, căci ele vin tot prin Europa și tot din Vest, făcând puțin înconjurul pământului.

¹ Alexandre Bennigsen, *The Muslims of European Russia and the Caucasus*, în *Russia and Asia. Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples*, Wayne S. Vucinich (ed.), Hoover Institution Press, Stanford, 1972, p.166.